

*Ікаєв А. Р.,**викладач циклу спеціальних дисциплін**Київського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції»**Національної академії внутрішніх справ*

ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. Джерела криміналістично значущої інформації про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – це матеріальні об'єкти живої та неживої природи, які є носіями інформації або відомостей про властивості й ознаки особи, зберігають її в уявному або матеріальному вигляді. Для ефективного пошуку та використання джерел криміналістично значущої інформації про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність указані джерела класифіковано на джерела ідеальної інформації; джерела матеріальної інформації; складні джерела як систему поєднання двох елементів «людина – річ».

Особливу увагу звернено на джерела ідеальної інформації – живих осіб – як джерела ідеальної криміналістично значущої інформації. Джерелами ідеальної інформації про особу злочинця можуть бути люди, які: 1) безпосередньо були присутніми або могли якимось чином спостерігати за підготовкою, безпосереднім учиненням чи приховуванням утягнення неповнолітніх до злочинної діяльності; 2) неповнолітні потерпілі; 3) особи, які володіють інформацією щодо події злочину чи особи злочинця; 4) власне злочинець.

Криміналістично значуща інформація про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може бути як доказовою, так й орієнтувальною. Доказовою є інформація, яка отримана в результаті проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до Кримінального процесуального кодексу України в межах конкретного кримінального провадження. Здебільш це показання рідних і близьких, результати огляду місця події, слідчого експерименту й інших слідчих (розшукових), висновків експертів.

До важливих джерел криміналістично значущої інформації в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність належить слідова картина. Виявлення, аналіз, установлення причинних зв'язків між слідами злочину дають змогу побудувати картину події, сформулювати механізм учинення злочину. Дослідження таких слідів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого й обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину. Для більшості випадків утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність характерне утворення слідів насильства на тілі та одязі потерпілого, оточуючих предметах, порушення обстановки. За зовнішніми ознаками цих слідів і змін можна будувати версії про механізм злочину, мотиви злочину, риси злочинця.

Ключові слова: розслідування, кримінальне провадження, утягнення в злочинну діяльність, неповнолітні, слідчі (розшукові) дії, показання, слідова картина, особа злочинця, потерпілий.

Постановка проблеми. Криміналістично значуща інформація використовується з метою розкриття й розслідування злочинів, розшуку осіб, що його вчинили, та обрання найефективніших тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій. Передусім особливе значення має інформація про особу злочинця, а в подальшому можливість її використання під час досудового розслідування та судового розгляду залежить від правильного визначення джерел, із яких така інформація може бути отримана.

Фундаментальним засадам використання криміналістично значущої інформації присвячено праці П.Д. Біленчука, В.В. Бірюкова, В.О. Коновалової, Є.Д. Лук'янчикова, М.В. Салтевського, В.В. Тіщенко та інших.

Мета статті – визначити й надати характеристику джерел криміналістично значущої інформації під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. У криміналістичних наукових джерелах використовується термін «криміналістично значуща інформація», що охоплює будь-яку інформацію, яка використовується для вирішення криміналістичних завдань незалежно від її виду чи джерела й пов'язана з розслідуваним злочинном.

В.В. Тіщенко визначає криміналістичну інформацію як відомості процесуального й непроцесуального характеру про розслідувану подію та її учасників, які отримані слідчим або іншим суб'єктом кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності під час розслідування за допомогою прийомів і методів, рекомендованих криміналістикою, і можуть використовуватися як докази, характеризувати їх джерела, сприяти їх виявленню, а також вирішенню різних методичних і тактико-організаційних завдань [1, с. 51]. Як зазначає В.В. Бірюков, криміналістично значуща інформація – це інформація, яка не залежить від походження й основного цільового призначення, має значення для встановлення певних обставин, об'єктів і фактів у процесі розслідування, а також для розвитку та вдосконалення криміналістичних знань [2, с. 115–116].

Отже, криміналістично значущою інформацією може бути інформація будь-якої природи, що отримується й використовується для розкриття й розслідування злочинів. Самостійно відображуваними об'єктами в процесі виникнення криміналістично значущої інформації про злочин рівною мірою є всі структурні елементи злочинної діяльності. Об'єкти, відповідно, що містять інформацію й виявлені під час розслідування, є її носіями й джерелами. Інформація не може існувати без джерела [3, с. 55–56].

У роз'ясненнях тлумачного словника зазначається, що джерело – це від кого або звідки довідуються про що-небудь. Якщо своєчасно не встановлюються джерела інформації, їх значення втрачається, що в результаті призводить до обмеження обсягу отриманої інформації. Як слушно зазначає В.В. Тищенко, джерелами або носіями інформації в криміналістичній літературі називають об'єкти, що містять у собі криміналістично значущу інформацію, яка використовується з метою доказування й прийняття обґрунтованих процесуальних і тактичних рішень. Однак джерело інформації міститься й зберігається в її носії як у формі, що містить у собі її зміст. Зусилля слідчого спрямовані на розшук і розшифровку носіїв (потенційних джерел) інформації, одержання відомостей, що містяться в них, а також процесуальне закріплення, після чого носії інформації стають джерелами доказової інформації [4, с. 148]. Джерело ідеальної інформації утворюється тоді, коли інформація поступає в уявній формі. Уявна форма інформаційного сигналу є суб'єктивною формою психічного відображення [5, с. 26].

Матеріальним джерелом ідеальної інформації може бути тільки жива людина. Якщо інформаційний сигнал виступає в предметній (речовій, матеріально-фіксованій) формі, утворюються матеріальні джерела інформації. Обидві форми є різновидом відображення дій особи та її властивостей у навколишньому середовищі [6, с. 62]. У свою чергу, матеріальні джерела інформації поділяються на об'єкти неживої та живої природи. До інших належить людина як фізичне тіло, яке є специфічним носієм матеріальних відображень. Це зумовлено тим, що тіло людини розглядається як фізична субстанція, яка спроможна відображувати сліди різноманітних взаємодій (механічних, фізичних, хімічних тощо) [7, с. 32–33].

Можна дійти висновку, що джерела криміналістично значущої інформації про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – це матеріальні об'єкти живої та неживої природи, які є носіями інформації або відомостей про властивості й ознаки особи та зберігають її в уявному або матеріальному вигляді. Джерело, яке містить інформацію стосовно одного виду відображень, називається простим. Якщо джерело водночас несе інформацію про декілька видів відображення, то воно є складним. Поняття «складне джерело» зустрічається в юридичній літературі та являє собою поєднання (сукупність) ідеальних і матеріальних відображень, що використовуються водночас у процесі пізнання як система двох елементів «людина – річ». У криміналістиці також прийнято матеріальні об'єкти, які взаємодіють у процесі злочину, поділяти на особові й речові. Тому поділ джерел на «люди й речі» – «особові й речові» є, на наш погляд, найбільш досконалим. Відповідно, особові й речові джерела принципово відмінні.

Для ефективного пошуку та використання джерел криміналістично значущої інформації про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність необхідно такі джерела класифікувати за певними підставами. Пропонуємо такі джерела поділити на групи залежно від форми відображення властивостей цієї особи та способу зберігання інформації про них на:

- 1) джерела ідеальної інформації;
- 2) джерела матеріальної інформації;
- 3) складні джерела як система поєднання двох елементів «людина – річ».

До першої групи зараховуємо живих осіб, які володіють інформацією (що становить інтерес для розслідування) щодо особи злочинця, яка зберігається в їхній пам'яті у вигляді мисленого (уявного) образу. У цьому випадку жива особа є не тільки джерелом, а й носієм криміналістично значущої інформації.

До другої групи зараховуємо джерела матеріальної інформації – об'єкти матеріального світу у вигляді будь-яких слідів, які відображають подію злочину, оскільки були «присутніми» під час його вчинення. До них можна зарахувати документи, речі, предмети, тіло живої особи, сліди виділень людини тощо. Джерела матеріальних відображень – це об'єкти матеріального світу, переважно неживої природи.

Щодо третьої групи «людина – річ», то варто сказати, що під час збирання й дослідження джерел криміналістичної інформації часто виникають ситуації, коли доводиться встановлювати фактичні дані з двох простих джерел – особового й речового, що утворили систему «люди – речі» як складне джерело. Таке джерело містить два види інформації:

- 1) отриманої через ідеальне відображення;
- 2) матеріальне відображення.

У структурі складного джерела прості джерела утворюють систему й перебувають у певних відношеннях, а відображення дають сумарну інформацію, яка відрізняється від двох похідних [8, с. 118–119].

Зупинимося на визначенні джерел криміналістично значущої інформації про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що можуть бути використані слідчим на досудовому розслідуванні, та виді й обсягу інформації про особу, що вони можуть містити.

До першої групи належать джерела ідеальної інформації – живі особи як джерела ідеальної криміналістично значущої інформації. Джерелами (носіями) ідеальної інформації про особу злочинця можуть бути живі особи, а саме:

- 1) особи, які мають стосунок до суб'єкта злочину;
- 2) особи, які володіють інформацією щодо події злочину;
- 3) особи, які володіють інформацією щодо особи злочинця.

До першої підгрупи можуть належати особи, які безпосередньо були присутніми або могли якимось чином спостерігати за підготовкою, безпосереднім учиненням чи приховуванням утягнення неповнолітніх до злочинної діяльності. Також сюди належать неповнолітні, які є потерпілими. До другої підгрупи належать особи, які володіють інформацією щодо події злочину. Такі люди могли отримати інформацію від самого злочинця, інших людей, із матеріальних джерел інформації. Третю підгрупу становлять особи, які володіють інформацією щодо особи злочинця і є його близькими родичами, пов'язані з ним роботою, знайомством, спілкуванням, навчанням; власне злочинець.

Усі перераховані особи зберігають інформацію у вигляді уявних образів – слідів пам'яті. У процесі доказування під час розслідування злочинів процесуальній інформації належить провідна роль. Інформація, яку містять процесуальні джерела, може бути як доказовою, так й орієнтувальною. Доказова інформація є основоположною, оскільки становить зміст доказів, слугує засобом доказування та використовується для прийняття найбільш важливих процесуальних рішень. В.О. Коновалова щодо цього зазначає, що, на відміну від доказової, орієнтувальна інформація не є формалізованою, її джерела

можуть бути як офіційного, так і неофіційного й навіть інтуїтивного характеру (здогадка слідчого) [9, с. 188].

Отже, уважаємо, що криміналістично значуща інформація про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може бути як доказовою, так й орієнтувальною. Доказовою буде вважатися та інформація, що отримана в ході провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій без порушень і відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, у межах конкретного кримінального провадження. Така інформація може надходити з процесуальних джерел: показань рідних і близьких, результатів огляду місця події, слідчого експерименту й інших слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також висновків експертів.

Відповідно, орієнтувальна інформація про особу злочинця в кримінальних провадженнях щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може бути отримана слідчим у результаті проведення заходів, що проводилися з метою виявлення злочину, до внесення інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань або в процесі непроцесуальної діяльності за умови відкритого кримінального провадження.

До важливих джерел криміналістично значущої інформації належить слідова картина, що утворюється в результаті втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

«Слідову картину» утворюють обставини й сліди події злочину. Їх виявлення, аналіз, установлення причинних зв'язків дають змогу побудувати картину події, сформулювати уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину.

Криміналісти в більшості випадків як сліди злочину розуміють матеріально фіксовані зміни в середовищі, але виділяють й інший термін – слідова картина як сукупність матеріальних та ідеальних слідів злочину.

Зібрані під час слідчих (розшукових) дій матеріальні сліди, інші об'єкти – речові докази – в більшості випадків піддаються криміналістичним попереднім та експертним дослідженням із метою отримання інформації про обставини злочину й злочинців. Ці дослідження здійснюються в лабораторних умовах і провадяться із застосуванням техніко-криміналістичних засобів і методів, спеціально призначених для лабораторних досліджень, а також тих, що використовуються в процесі збирання доказів. Провідну роль у дослідженнях відіграють спеціальні засоби й методи. Вони досить різноманітні, повсякчас удосконалюються, поповнюються новими.

Для більшості випадків утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність характерне утворення слідів насильства на тілі й одязі потерпілого, оточуючих предметах, порушення обстановки. За зовнішніми ознаками цих слідів і змін можна будувати висновки про механізм злочину, мотиви злочини, риси злочинця.

Аналіз кримінальних проваджень щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність дав змогу виділити п'ять найпоширеніших груп слідів:

1. Сліди людини: ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного (обвинувачуваного), свідків-очевидців тощо); матеріальні сліди: а) сліди відображення (зовнішності, шкі-

ряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навичок (письма, ходьби, способи дій)); б) сліди речовини (частинки (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток), виділення (потожирові, сліна, запах).

2. Знаряддя вчинення злочину та їх сліди: предмети побутової, господарсько-виробничої, медичної та іншої діяльності (сокира, кухонний ніж, викрутка); спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (петля-удавка, ніж-фінка, загострена арматура); випадкові предмети.

3. Предмети, які викрадаються злочинцем (з корисливих мотивів).

4. Засоби сприяння вчиненню злочину: транспортні засоби (велосипед, мотоцикл, автомобіль тощо); медичні засоби, у тому числі психотропного впливу (медичні шприци й голки, нейролептики, транквілізатори, седативні препарати, антидепресанти тощо); засоби, що сприяють учиненню сексуальних дій (презервативи тощо); засоби, що застосовуються в разі мордування жертв (наручники, паяльні лампи, мотузки для зв'язування жертв тощо).

5. Інші матеріальні сліди (автотransпортних засобів, застосування вогнепальної зброї, холодної зброї, паління, текстильних волокна тощо).

Оскільки елементи (об'єкти) навколишнього середовища мають різне походження – речі, предмети, люди, то подія злочину та його механізм, з одного боку, відображаються на матеріальних об'єктах (предметах, речах), а з іншого – у свідомості людини, при цьому створюючи численні «сліди-відбитки».

В основі розуміння механізму формування ідеального сліду лежить категорія відображення, що зумовлює чинники, які впливають на механізм формування ідеального сліду, закономірності виникнення перекошень, а також дає змогу зрозуміти їх місце й роль.

Незважаючи на свою суб'єктивну природу, уявний образ досить повно й адекватно відображає об'єктивну реальність і може успішно використовуватися в криміналістичних цілях: для відшукання носіїв інформації, установлення даних, що цікавлять слідчого, ідентифікації, установлення й розшуку особи тощо.

Висновки. Підводячи підсумок, варто відмітити, що вчасне, повноцінне та всебічне дослідження матеріальних та ідеальних слідів злочину має вагоме значення для спрямування слідчо-оперативного розшуку під час розкриття й розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Особливості особи злочинців відображаються в матеріальних, ідеальних слідах злочину та способах його вчинення. Тому дослідження джерел криміналістично значущої інформації буде поглиблювати знання про індивідуальність особи кожного злочинця, чим сприятиме вдосконаленню розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних з утягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Література:

1. Тіщенко В.В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності* : збірник наукових статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. Одеса : Фенікс, 2003. С. 51–61.
2. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : ЛДУВС, 2009. 663 с.
3. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи

- обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. 352 с.
4. Тищенко В.В. Теоретичні й практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
  5. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 264 с.
  6. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 1996. 20 с.
  7. Салтвский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сборник статей. Киев, 1984. Вып. 29. С. 29–35.
  8. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
  9. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 240 с.

Ikayev A. Sources of criminally significant information during the investigation of juvenile investigation in crime activities

Summary. Sources of forensically relevant information about the identity of the offender in criminal proceedings concerning the involvement of minors in criminal activity are tangible objects of living and inanimate nature, which are carriers of information or information about the properties and features of a person and store it in an imaginary or material form. For effective search and use of sources of forensically relevant information about the identity of the offender in criminal proceedings concerning the involvement of minors in criminal activity, these sources are classified into: sources of ideal information; sources of material information; complex sources as a system of combining two elements of “man – thing”.

Particular attention is paid to sources of ideal information – living persons as sources of ideal forensically

relevant information. The source of the ideal information about the identity of the offender may be people who: 1) were directly present or could in some way observe the preparation, direct commission or concealment of the involvement of minors in the criminal activity; 2) minor victims; 3) persons who have information about the crime or the perpetrator; 4) the actual offender.

Forensically relevant information about the identity of the offender in criminal proceedings regarding the involvement of minors in criminal activity can be both probative and indicative. Evidence is the information obtained as a result of conducting vague and unspoken investigative (investigative) actions in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine, within the framework of a specific criminal proceeding. Most of them are testimonies of relatives and relatives, the results of the inspection of the scene, the investigative experiment and other investigative (investigative) findings of experts.

An important source of forensically relevant information in criminal proceedings concerning the involvement of minors in criminal activity is the following. Detecting, analyzing, establishing causal links between the traces of crime allows us to build a picture of the event, to form a mechanism of the crime. Investigation of such traces can indicate the identity of the offender, the identity of the victim and the circumstances of the event, identify negative circumstances, traces of concealment of the crime. In most cases, the involvement of minors in criminal activity is characterized by the formation of traces of violence on the body and clothing of the victim, surrounding objects, and disturbance of the situation. On the external signs of these traces and changes it is possible to build versions about the mechanism of crime, motives of crime, traits of the criminal.

Key words: investigation, criminal proceedings, involvement in criminal activity, juveniles, investigative (investigative) actions, testimony, trace picture, identity of the offender, victim.